

İrade

Suç mahalline gizlice yerleştirilmiş suç aleti...

İradenin Türk Dil Kurumu sözlüğündeki karşılığı; bir şeyi yapıp yapmamaya karar verme gücüdür. İrade, bu tanıma göre karar verme ile sonuçlanan bir zihinsel süreç gibi durmaktadır. Farklı seçeneklerin masaya yatırıldığı, tartışıldığı ve birinin tercih edildiği bir süreç. İradenin günlük dildeki karşılığı açısından bu tanımlama eksiktir. Sokaktaki insan iradeyi, kafasına koyduğunu yapma, duygularına (nefsine) yenik düşmeme, zorluklar karşısında kolay kolay pes etmeme, sözünden dönmeme... olarak algılıyor. Çoğunluk, diğer her şey de olduğu gibi davranışın nedenleri ve ardındaki süreçten çok hissettirdikleri ile ilgilidir. İyi hissettiriyorsa sorgusuz sualsiz ‘teslim’ olurken, kötü hissettiriyorsa neyle boğuştuğunu dahi bilmeden başından ‘defetmeye’ çalışır.

Filozoflar ve dini düşünürler, dünden bugüne, iradenin ne olup ne olmadığını sorguladıkları kadar, varlığı ve yokluğunu da tartışılar. İnsan davranışının doğa ve evren yasaları ile uyumlu bir işleyişin parçası olduğunu ileri sürerler, insanın eyleminden sorumlu tutulamayacağı sonucuna vardılar. İnsanın karar verme ve seçme yetisi olduğunu ileri sürerler ise insan davranışının doğa yasalarına tabi olmadığı ve eylemlerinden sorumlu tutulması gerektiği noktasına ulaştılar. İradenin varlığını kabul etmemenin, ahlaki bir çöküş ve kaosa neden olacağını düşündüler. En küçüğünden en büyüğüne sistemlerin varlığının, yaptı-

rım güçleri olan moral değerlere ve yasalara bağlı olduğu, moral değerler ve yasaların ana taşıyıcı gövdesinin ise ‘kurgusal’ bir ürün olan irade olduğu sonucuna vardılar.

Ödül ve ceza sistemi, sezgisel ya da bilinçli olarak iradenin var olduğu kabulüne dayanılarak kurgulanmış, geliştirilmiş bir sistemdir. Sistemin işleyebilmesi irade kadar diğer zihinsel süreçlerin (akıl, hafıza, dikkat, zekâ) varlığı ve sürekliliğine bağlıdır. İradenin yokluğunda ödül ve ceza anlamsızlaşır.

İrade bir açıdan ‘farkındalık’ içerir. Eylemin ya da davranışların sonuçlarını öngörebilme yetisidir. Bu bakış açısı insanı diğer canlılar ve doğa karşısında ‘etkin’ kılar. Kendine tabi kılma ve yön verebilme becerisi ve ‘etkinliği’. Hayatı kurgulayabilme yeteneği. Hayvanlar bu açıdan bakıldığında ‘iradesiz’ kabul edilir. İçgüdülerin boyunduruğunda yaşayan sürüler olarak algılanır. İnsandan iradeyi aldığınızda geriye ‘sürü’ kalıyor. Ya da farklı bir bakışla, rüzgâra kapılmış yapraktır, ‘iradesiz’ insan.

İnsanın kaderini seçimleri belirliyorsa, insanlık tarihi iradenin tarihidir. İnsanın dünyadaki dramının nedeni, dinler tarihi açısından ‘iradesizliktir’. Bir elma ısırığına yenik düşen Âdem ile Havva’nın Dünya’ya savruluşunun macerası, nefislerine (arzu, istek) boyun eğmeleri ile başlar. Dünya, insanlık açısından yeni bir ‘şans’ kapısıdır. İradenin yeniden sınanmaya tabi tutulduğu ve iradeli olanların, anavatanlarına yani ‘cennete’ dönüş bileti kazanabilecekleri bir ‘şans’ kapısı.

İradenin gerçekleşme süreci birkaç aşamadan oluşur. İlki karar verme aşamasıdır. Karar verme aşaması ‘aklın’ devrede ve etkin olduğu aşamadır. Alınacak karar seçeneklerinin neler olduğunun bilindiği, her bir seçeneğin sonuçlarının öngörülebildiği ve sonuçta bir seçenekte karar kılındığı, ‘akıl’ aşaması. İradenin var ve özgür olduğunu ileri sürenler, her bir insan için de “aklın” var ve eşit paylaştırılmış olduğunu düşünüyorlar. Var ve etkin oldu-

ğu varsayılan ‘akıl’dan beklenti ise, ‘doğru’ ve ‘yanlış’ ya da ‘iyi’ ve ‘kötü’ nedir sorusuna cevap araması değildir. Çatısı öncesinde çatılmış ‘ezber aklın’, diğer bir deyişle neden sonuç ilişkisinin anımsanmasından ibaret olan ‘hafıza aklın’, ezberletilenleri hatırlamasıdır. Çoğunluk, kendi için ‘iyi’ ve kendi için ‘doğru’ algısından yoksundur. Çoğunluk, ‘ezber akıl’ diğer bir deyişle ‘hafıza akıl’ ile ‘iyi’ ve ‘kötü’ ya da ‘doğru’ ve ‘yanlış’ ı yalnızca hatırlar.

Zihinsel sürecin bileşenlerinden biri olan aklın, varlığında ve yeterliliğindeki görevi, olup bitenlerle ilgili neden sonuç ilişkisi kurabilmek, olaylar ya da nesnelere arasında ortak noktaları ve bağlantıları tespit edip, kavramların türetilmesine katkı sunabilmektir. Aklın sözü edilen görevi gerçekleştirebilmesi, güçlü ve kalıcı bir hafızanın varlığında olasıdır. Hafıza yoksa aklın işleyebileceği bir veride olmayacağından, akılda anlamsızlaşır. İnsanlığın çoğunluğu yaratıcı, üretken, verimli ve kalıcı bir akla sahip olmadığı gibi güçlü ve kalıcı bir hafızaya da sahip değildir. Çoğunluğumuz, neden sonuç ilişkilerinin ve kavramlar ile kelimelerin yerleştirildiği hafızadan ibaret ‘gelgit’ ve ‘ezber’ karakterdeki ‘çevrimdışı’ bir akla sahibiz.

Genel anlamda insanlığın hafızası malum iken, neyin ‘aklından’ söz edilebilir? Çoğunluğumuzun akli ‘ezber akıl’ olduğuna ve hafızanın kapasitesi ile sınırlı bir etkinliğe sahip olduğuna göre, iradenin birinci aşamasına ‘akıl’ değil de ‘hafıza akıl’ ya da ‘ezber akıl’ aşaması demek daha doğru olacaktır. Çoğunluğumuzun, seçimlerini akli ile yaptığı efsanesi dünyadaki insan kitlesi düşünüldüğünde, dar bir insan grubu için geçerli olabilir. Çoğunluğun iradesinin etkinliğinin ilk basamağı, hafızasının kapasitesi, etkinliği ve kalıcılığı ile bağlantılıdır. ‘Hafıza/ezber aklın’ etkinliği, duyguların kontrol edilebilirliğine ve yönetilebilirliğine bağlıdır.

İradenin ikinci basamağı ‘isteme’ aşamasıdır. Bu basamakta kişi, arzu ve heyecanlarının ya da korku ve kay-

gıllarının etkisinde ‘ister’. Çoğunluk açısından bakıldığında, iradi davranışların manivelası ve katalizörü duygulardır. Kişinin kendi ya da ait olduğu toplum ve insanlık için ‘iyi’ ve ‘doğru’yu hatırlayıp ona yönelmesi ya da ‘kötü’ ve ‘yanlış’ ı hatırlayıp ondan uzaklaşabilmesi, o anki duyguların içeriği (arzu, istek, heyecan, öfke, korku, kaygı, boşluk, anlamsızlık...), yoğunluğu ve derinliğine bağlıdır. Kişi, kendi için ‘doğru’ ve ‘iyi’ olanı fark edip hatırlayabilse de eyleme geçmek için gereksinim duyduğu, duygu içeriği ve fiziksel enerjiden yoksun ise, iradi çaba oluşmayacak, davranış gerçekleşmeyecektir. O an ve sonrasında kişiye egemen olan duygular ve fiziksel enerji düzeyi, kişinin yönelimleri, tercihleri ve seçimlerinde belirleyici olacaktır. Arzu, istek ve heyecan duyması gereken yerde isteksizlik, korku, endişe, öfke ve boşluk duygusu hakimse ‘iyi’ ve ‘doğru’ ya ait hafızada ne varsa zıddı yönde bir iradi davranış ya da iradesizlik ortaya çıkar. Tam zıddı durum için de aynı Şey geçerlidir. Korkması, endişelenmesi ya da uzaklaşması gereken bir durumda istek, arzu, heyecan ve anlamsızlık hisleri tarafından ele geirilmişe, kayıtsızlık ya da yakınlaşma yönünde bir iradi eylem ortaya çıkacaktır. Duyguların derinliği ve yoğunluğu, ‘iyi’ ve ‘kötü’ye ya da ‘doğru’ ve ‘yanlış’a ilişkin algıyı silikleştirir ya da devre dışı bırakır. ‘İyi’ ve ‘kötü’ ya da ‘doğru’ ve ‘yanlış’a ait algılar, o anki duyguların içeriğine ve derinliğine paralel seyrederek. ncesinde sorgulanmadan kayıt altına alınmış veri, bilgi ve yargıların duyguların içeriğinin ve derinliğinin etkisinde olan ve bu duygulara paralel hareket eden algılar üzerinde sanıldığı kadar bir etkisi yoktur. Duygular veri, bilgi ve yargıların kolları ve kanatları gibidir. Zıt duyguların varlığında ya da boşluk duygusunun hakimiyetinde girilmiş ya da oluşturulmuş veri, bilgi ya da yargılar kolsuz kanatsız yani iradeden yoksundurlar.

İnsanlığın çoğunluğunu oluşturan metcezir mizacın iki fazlı ve çoğunlukla realite ile uyumsuz duygu içeriği ve derinliği, iradenin oluşumunu ve kalıcılığını engellemektedir. Edinilmiş ya da kazandırılmış ‘iyi’ ve ‘kötü’ ya da ‘doğru’ ve ‘yanlış’ algısının, iradi davranışa yön verebilmesi, metcezir mizaca o an ve sonrasında egemen olan duygu fazının içeriği ve derinliğine paralel oluşan gerçeklik algısını, alt edebilmesi ve baskılayabilmesine bağlıdır. İniş ve çıkış fazlarının derinliği arttıkça edinilmiş ya da kazandırılmış algılar, yerlerini iniş ve çıkış fazlarının gerçeklik algılarına bırakır.

Metcezir mizacın iniş ya da çıkış fazında kendine solum alma olanağı bulan ‘ezber akıl’, diğer fazda silikleşebilir ya da kapsam dışı kalabilir. Metcezir mizaç yaş, mevsimler, uyarıcılar, hormonlar ve travmatik yaşantılar gibi iç ve dış faktörler nedeniyle değişime uğrayabildiğinden, iradi davranışta zamanla farklılık ve değişiklikler gözlenebilir. İradi çabaları var olan biri, iradi davranışlar sergileyemeyen ya da kesik kesik sergileyen birine dönüşebilir. Ya da geçmişte iradi çaba yoksunu biri, iradi davranışlar sergilemeye başlayabilir.

Metcezir mizaç doğasındaki çoğunluğun, zayıf ve gelgit karakterde bir hafızası ve yine değişken ve kısa süreli bir dikkati vardır. Hafızanın ve dikkatin yeterli ve kalıcı olamayışı, bilginin alınışını ve hatırlanmasını zorlaştırmakta ya da olanaksızlaştırmaktadır. Hafıza ve dikkatin hiçbir zaman yeterli olmayışı kadar zamanla yıkıma uğrayabilmesi de iradenin ilk basamağını ortadan kaldırmaktadır. Hatıraları/hafızası olmayan bir iradenin kendisi, anıya dönüşür.

Yaprak dökmeyen mizaçlar görece realite ile uyumlu, değişkenliği davranış sürekliliğini engellemeyen mizaçlardır. Metcezir mizaçta olduğu gibi duygulardaki değişkenliğe bağlı algısal değişiklik oluşmaz, algı değişikçe duygular değişir. Veri, bilgi ve yargıların oluşturduğu algı

metcezir mizaca göre etkin ve sürekli dir. Hafıza, dikkat ve duyguların karakteri ve derinliği, yaşa ve iç ve dış faktörlere bağlı olarak değişmediği için, iradi çaba ve davranışta zamana bağlı değişiklik ve farklılık oluşmaz. İrade başlangıçta ne ise sinirsel ağın oksijenlenmesi duruncaya değin öyle kalmaya devam eder.

Yaprak dökmeyen mizaçlara yüklenmiş ya da edinilmiş veri, bilgi ve yargılar yeni veri, bilgi ve yargılar ile karşılaşıldığında, metcezir mizacın aksine sorgulanırlar (akıl etkin ve işlevseldir).

Aklın ve hafızanın varlığı ve sürekliliğine inanılıyor olsaydı, her tarafımız uyarı levhaları ya da uyar mesajları ile kuşatılmış olur muydu? İnsanların seçimlerinin ve iradelerinin 'iyi' ve 'doğru'dan yana olacağına inanılı saydı, moral ve ahlaki değerler ile yasaların yaratıcı ve koruyucusu konumundaki yönetici elit ve kanaat önderleri, ödül ve ceza sistemine gereksinim duyarlar mıydı?

İrade edinilecek ya da kazandırılacak bir özellik değildir. İradenin varlığı, etkinliği ve sürekliliği özelleşmiş sinirsel ağların işleyişine ve bu işleyişte olası değişikliklere bağlıdır. İrade yaprak dökmeyen mizaçlarda var ve kalıcı bir davranış özelliği gösterirken, metcezir mizacın çoğunluğunda var olduğu varsayılan bir özelliktir.